

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 22:2 (2017), SS. 153-176.

HADİSLERİN TEÂRUZUNDA SEM'ÂNÎ'NİN (Ö. 489/1096) TAKİP ETTİĞİ TERCİH YÖNTEMLERİ

Mehmet Sait UZUNDAĞ*

Öz

Hadislerin teâruzu problemi, ilk zamanlardan beri hadis alimlerini en çok uğraştıran konulardan biri olmuştur. Hadislerde görülen ihtilaf ve teâruzun tespiti, sebepleri ve çözümü için birçok metod geliştirilmiş, bu konuda özellikle fıkhi mezhepler kendi mezhebinin metodolojik usulüne uygun olarak farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Sem'ânî, Hanefi mezhebine mensup olup daha sonra Şafii mezhebinin tercih eden ve mütekellim'in metodunu iyi işleyen Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Kelam, Arap Edebiyatı dallarında iyi bir eğitim alan, birçok alanda eserler ortaya koyan önemli bir usûlcüdür. Sem'ânî "Kavâtiu'l-Edille" adlı usûl kitabında Hadis Usulünün konularından biri olan muhtelifü'l hadis konusunu ele almış bulunmuş özellikle teâruz halindeki hadislerin anlaşılmasında kendi mezhebinin görüşleri doğrultusunda çeşitli tercih yöntemlerini kullanmıştır. Bu makalede Sem'ânî'nin takip ettiği tercih yöntemleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anhtar kelimeler: Hadis, Teâruz, Usûlu fıkıh, Tercih.

Sem'ânî's (d. 489/1096) Methods Of Preferencing Of In The Case of Conflicting Traditions

Abstract

The contradiction problem of the Hadiths has been recognized as one of the most controversial issues by Hadith scholars since the earliest times. Many methods have been developed for the determination, reasoning and solution of the controversy and contradiction in the Hadiths and particularly Fiqhi sects have different approaches in this topic in accordance with the methodology of their own sects. Sem'ânî is an important methodologist who were a member of Hanafi sect, later preferred Shafi'i sect, applied the method of mutakallimin and received a good education in the branches of Tafsir, Hadith, Fiqh, the methodology of Fiqh, Kalam, Arabic Literature as well as had works in several fields. He provided explanations about Mukhtalif al-Hadith, a topic of the

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
sait_uzundag@hotmail.com.

methodology of the Hadith in his methodology book, named 'Kavâti' al-Adilla' and he used various methods of preference especially in understanding of contradictory Hadiths in accordance with his sect's ideas. In this article, we will give information about the preference methods, followed by Sem'ânî.

Key Words: Hadith, Contradiction, the Methodology of Fiqh, Preference.

1. Sem'ânî'nin Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği

1.1. Hayatı

İsmi Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbâr b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer b. Ahmed b. Abdülcebbar b. Fadl b. Rabî b. Müslim es-Sem'ânî et-Temimî el-Mervezî¹ şeklinde kaydedilen müellifin Sem'ânî künyesi Benî Temîm kabilesinin bir kolu olan Semân'a² nisbetledir.³ Bazı kaynaklarda Sem'ânî'nin lakabı Tâcü'l-İslâm olarak zikredilmiştir.⁴

Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin 426 yılının Zilhicce ayında Merv'de dünyaya geldiği hususunda kaynaklar ittifak halindedir.⁵ Sem'ânî'nin ilim ve irfan sahibi bir aileye mensup olduğu ve Merv'de büyüdüğü kaynaklarda zikredilmektedir.⁶ Hanefî imamlarından olan babası Muhammed b. Abdülcebbâr⁷, Arap diline hâkim ve bu konuda eserler vermiş bir âlimdir.⁸

¹ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed el-Mervezî, *el-Ensâb*, I-XII, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbat, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1980, c. VII, s. 138; Kazvînî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfîî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, I-IV, nşr. Azizullah Atârîdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. IV, s. 118; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî, Merkezü'l-Buhus ve'd-Dirasatü'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1419/1998, c. XVI, s. 159.

² Abdullah Aygün, "Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer", *DİA*, XXXVI, s. 463.

³ İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahim b. el-Hasan, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I-II, nşr. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, c. I, s. 321-322; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 138; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddîn, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Bağdad, Mektebetü'l-Müsenna, ts., c. II, s. 138.

⁴ Söz konusu kaynaklarda Sem'ânî için bir lakap zikredilmemektedir. Ancak İsnevî, Sem'ânî'nin oğlu Muhammed b. Ebu'l-Muzaffer'den bahsettiği kısımda onun için: "Lakabı Tâcü'l-İslâm'dır. Bu lakap aynı zamanda babasının da lakabıdır" demiştir. İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. II, s. 322. Ayrıca bkz: Beyza Önal, *Debûsî ve Sem'ânî'de Âhad Haber (Takvîmü'l-Edille ve Kavâti'u'l-Edille Çerçevesinde)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016, s. 20, (103. Dipnot) İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. II, s. 322.

⁵ Aygün, "Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer", c. XXXVI, s. 463; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 140; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. II, s. 139.

⁶ Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984, XIX, s. 115.

⁷ Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 115.

⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 138; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. II, s. 138.

Sem'ânî'nin ağabeyi Ebû'l-Kâsım Ali de âlim bir kişidir.⁹ Hem Sem'ânî hem de ağabeyi babalarından Hanefî mezhebi ile ilgili eğitim almışlardır.¹⁰

Hac için yolda olduğu 461 senesinde Bağdat'tan geçen Sem'ânî orada Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve Ebû Nasr es-Sabbağ gibi Şafîî âlimleriyle bir araya gelmiş ve onlarla müzâkerelerde bulunmuştur.¹¹ Sübkî'nin naklettiğine göre Ebû Nasr es-Sabbağ ve Sem'ânî arasında bir mesele hakkında münazara vuku bulmuş ve bu münâzarada Sem'ânî söz gücüyle baskın gelmiştir.¹²

Bağdat'tan sonra Hicaz'a gitmek için tekrar yola koyulan Sem'ânî, bir grup bedevî tarafından esir edilmiştir. Kendisini tanıtmayan Sem'ânî bir süre bedevîlerin develerine çobanlık yapmak zorunda kalmıştır. Sonra bir gün kabile reisinin kızının nikâhını kıyması için bir fakîh arandığı sırada esirlerden birinin develeri güden kimsenin Horosan fakîhi olduğunu söylemesiyle kim olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine oldukça mahcup olan bedevîler ona hediye takdim etmek istemişler, fakat Sem'ânî bunu kabul etmeyip kendisini Mekke'ye götürmelerini istemiştir.¹³

Mekke yolunda girdiği her beldede sûfilere misafir olmuş ve oradaki meşâyihden hadis dinlemiştir. Mekke'ye girdiğinde ise Ahmed b. Ali b. Esed'e misafir olmuş, burada bulunduğu süre zarfında da Sa'd ez-Zencânî'nin sohbetlerine katılmıştır.¹⁴ Bu sohbetlerden etkilendiği anlaşılan Sem'ânî, otuz seneden fazla müntesibi olduğu Hanefî mezhebinden rücu ederek Şafîî mezhebine intikal etmiştir.¹⁵ Kaynaklar Sem'ânî'nin mezhep değiştirmesinde etkili olan iki olay daha zikretmektedir. Bunlardan ilki Sem'ânî'nin gördüğü bir rüyadır.¹⁶ Rivâyete göre İmâm Şafîî'ye tâbî olup olmama hususunda tereddüt içinde olduğu bir dönem rüyasında Allah'ın kendisine —Ey Ebû'l-Muzaffer bize

⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 138.

¹⁰ Sübkî, Ebû Nasr Tâceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, I-X, thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Darü İhyai Kütübü'l Arabî, 1964, c. V, s. 337-338; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali Muhammed Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-XIX, thk Muhammed Abdülkâdir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkâdir Ata, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, c. XVII, s. 37.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XVII, s. 37-38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XVI, s. 159; İbn Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdî, *Tabakâtü's-Şafîyye*, I-IV, nşr. Hâfız Abdülhalîm Han, Âlemü'l-Kütüb Beyrut, 1987, c. I, s. 274.

¹² Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 337.

¹³ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 337; Zehebî, *Siyer*, XIX, s. 114-115; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 322.

¹⁴ Kazvîni, *et-Tedvîn fî ahbârî Kazvîn*, c. IV, s. 118.

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 115-116.

¹⁶ Sem'ânî'nin kendi ifadelerinden açıkça anlaşıldığına göre, mezhep değişikliğini rüyaya vb. bir şeye dayandırmayıp Şafîî'nin faziletlerini, kureysiliğini ve usûl yöntemini konu edinerek izah etmesi hakkında bk. Sebahattin Erkmen, *Hanefî ve Şafîî Usûlcülerin Sünnet Anlayışları (Debûsi ve Sem'ânî Örneği)*, Hitit Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013, s. 29-30.

dön. dediğini işiten Sem'ânî, Allah'ın bununla kastının Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikâli olduğunu düşünerek Şâfiî mezhebine¹⁷ intisâp etmiştir.¹⁸ İkinci olay ise İmam Sa'd ez-Zencânî'nin tavaf sırasında Sem'ânî için ettiği duadır. Bu dua neticesinde Sem'ânî için Şâfiî mezhebi dışındaki tüm mezhepler kendisine sevimsiz gelmiş ve Şâfiî mezhebine intikal etmiştir.¹⁹ 462 yılında Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikal eden Sem'ânî²⁰ Merv'e geçene kadar yani altı sene Şâfiî mezhebine intikal ettiğini gizlemiştir.²¹ 468 yılının rabîü'l-evvel ayında Şehrîn vâlisinin evinde Hanefî ve Şâfiî imamların huzurunda Hanefî mezhebinden rücu ettiğini açıklamıştır.²² Sem'ânî'nin Şâfiî mezhebine geçmesi büyük bir karışıklığa sebep olmuştur. Merv ehli tarafından büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanan bu haber, aile içinde de kabul görmemiş ve ağabeyi tarafından kınanmıştır. Ağabeyi Ebû'l-Kâsım Sem'ânî'yi babasının mezhebini terk etmekle suçlamıştır. Sem'ânî ağabeyine yazdığı mektupta babasının mezhebinden rücu etmediğini, aksine Merv halkının itikadda benimsediği Kaderiye mezhebinden rücu ettiğini söylemiştir.²³ Sem'ânî bununla da yetinmeyip ağabeyine Kaderiye mezhebini red için kaleme aldığı risâleyi gönderince ağabeyi onu affetmiş ve oğlunu eğitim için Sem'ânî 'nin yanına göndermiştir.²⁴

Merv halkındaki hoşnutsuzluğa rağmen Merv'de kalmaya devam eden Sem'ânî, bu hoşnutsuzluğun idarecilere sıçramasıyla²⁵ kendisine refâkat eden bir grupla birlikte Tus'a²⁶ sonra da Nişabur'a²⁷ geçmiş Sem'ânî burada da aynı izzet ve ikramla karşılanmış ve halk tarafından benimsenmiştir. Nizâmü'l-Mülk günlerinin yaşandığı Nişabur'da Şâfiî medresesinde vaazlar vermeye

¹⁷ Bu tür hikayelerin mezhep taassubu kaygısıyla söylenme ihtimalinden bu tür anlatımlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Şâfiî, Mâlik ve Ebû Hanîfe gibi mezhep imamları çeşitli rüyalarda yarıştırmaktadır. Ama her nasılsa hepsinde Şâfiî üstün gelmektedir. Geniş bilgi için bk. Nevzat Tartı, "Rüya Kültürü Ve Hadisçi Karizması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. VI (2006), sayı: 3, s. 26 vd.

¹⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 338; Kazvîni, *et-Tedvîn*, c. IV, s. 118; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 117.

¹⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 338; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 118.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. II, s. 139.

²¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 139.

²² İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. I, s. 273.

²³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 138.

²⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 139.

²⁵ Musannif, Ebû Bekir Hidâyetullah el-Merivânî el-Gurânî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, nşr. Âdil Nüveyhiz, Beyrut, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982, s. 179-180'den nakleden Beyza Önal, agt., 22.

²⁶ İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf, *en-Nucûmü'z-zâhira fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, I-XVI, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1413/1912, c. V, s. 158.

²⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-zâhira*, c. V, s. 158.

başlamıştır.²⁸ Nizâmü'l-Mülk'ün de Sem'ânî'yi akranlarına tercih etmesiyle birlikte Sem'ânî'nin şöhreti daha da artmış ve her geçen gün daha da kabul görmüştür.²⁹

Sem'ânî, 489 yılında Rabîu'l-evvel ayının 23'ü Cuma günü vefat etmiştir.³⁰ Sem'ânî'nin ilmî kişiliği pek çok kişi tarafından kabul görmüştür. Bu kişilerden Sübkî onu, "Yüce, âlim, zâhid, vera sahibi"³¹ olarak nitelerken, *el-Ensâb* müellifi Sem'ânî onun için "Tartışmasız kendi asrının imamıydı ve fıkhıta benzeri yoktu. Onun bazı menkıbelerini zikredemeyeceğim. Ancak kim onun eserlerini dikkatlice inceler ve insafı olursa, onun ilimdeki yerini bilir," demiştir.³² Zirikî de A'lâm'ında "Müfessir, Hadîs ilmi âlimlerinden, Horasan müftüsü..." olarak bahseder.³³ Sem'ânî ayrıca hafızası çok kuvvetli bir kişiydi. Nişâbur'daki vaazı sırasında söylediği: "Ezberleyip de unuttuğum bir şey yoktur", sözü buna delil olarak gösterilmektedir.³⁴ Kullandığı rivâyet, hikâye, nükte ve şiirlerin çoğunu ezbere bilmesi de bu konuda nakledilen diğer bir husustur.³⁵

1.2. Eserleri ve İlmi Kişiliği

Birçok alanda ilim sahibi olarak bilinen Sem'ânî, pek çok kitap kaleme almıştır. Kaynaklar bu alanları; tefsir, fıkıh, hadis, usûl ve kelam olarak zikretmiştir.³⁶ Ancak en çok hadis alanında kitapları bulunmaktadır. Sübkî'nin aktardığına göre eserlerinin hepsi Şafiî mezhebi üzerinedir, Hanefî mezhebi üzere yazdığı hiçbir eseri yoktur.³⁷ İbn Hallikân'a göre Sem'ânî Şafiî mezhebi üzerine ve diğer mezhepler üzerine de kitap yazmıştır.³⁸

Sem'ânî hadis dinlemeye küçükken başlamış ve hayat boyu hadis öğrenmeye devam etmiştir. Babası başta olmak üzere, Ebû Gânim Ahmed b. Ali b. el-Hüseyn el-Kürrâî³⁹ onun en önemli hocasıdır.⁴⁰ Ebû Heysem olarak bilinen

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XVII, s. 37-38; Kazvînî, *et-Tedvîn*, c. IV, s. 119; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 323; Bu medresenin Merv'de açılan Nizamiye medresesi olup, Sem'ânî'nin Nizamülmük tarafından bu medreseye tayin edilmiştir. Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, c. XXXIII, s. 190

²⁹ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 344.

³⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 345; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XVII, s. 38.

³¹ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 335.

³² Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 139.

³³ Zirikî, Hayreddin, *A'lâm*, I-VIII, *Dâru'l-ilm*, 15. Baskı, Beyrut, 2002, c. VII, s. 303.

³⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 345; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XVII, s. 37-38; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şafiyye*, c. I, s. 274.

³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 323.

³⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 139.

³⁷ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 344.

³⁸ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-Ayân ve enbâu ebnâ'iz-zamân*, I-VIII, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdır, 1978, c. III, s. 211.

³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, c. II, s. 138; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 114; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî Haberî men Ğaber*, I-IV, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, c. II, s. 361.

Ebû Bekir Muhammed b. Abdüssamed et-Türâbî, Ebû Sâlih el-Müezzin, Ebû Hâcib Muhammed b. İsmâil el-İstirâbâzî, Ebû'l-Hüseyin İbnü'l-Mühtedî, Ebû'l-Ğânim b. el-Me'mûn, Ebû Câfer b. Müslime, Sa'd ez-Zencânî, el-Hitinnî ve Horasan, Hicaz'da daha pek çok kişiden hadis semâ'ında bulunmuştur.⁴¹

Sem'ânî'nin pek çok hadis rivâyeti vardır. Sem'ânî'nin torunu olan *el-Ensâb* müellifi Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Sem'ânî'nin bazı arkadaşlarına yettiğini ve şu isimlerin kendisinden hadis rivâyetinde bulunduğunu söylemiştir: Merv'de Ebû Nâsır Muhammed b. Muhammed b. Yusuf el-Fâşânî,⁴² Herat'da Ebû'l-Kâsım el-Cüneyd b. Muhammed b. Ali el-Kâdî, Belh'te Ebû Tâhir Muhammed b. Ebû Bekr es-Sincî,⁴³ Nişabur'da Ebû Bekr b. Ahmed b. Beşar el-Cürcürdî, Tus'ta Ebû'l-Bedr Hisân b. Kâmil b. Sahr el-Kâdî, İsfahan'da Ebû Mansur Mahmud b. Ahmed b. Abdü'l-Mün'im b. Mâşâze. Zehebî ise bunlara ek olarak Sem'ânî'nin oğulları ile İsmâil b. Muhammed et- Teymî⁴⁴, Ebû Nasr el-Ğâzî, Ebû Sâd b. El-Bağdâdî⁴⁵ isimlerini Sem'ânî'den hadis rivâyet eden kişiler olarak zikretmiştir.⁴⁶

Hadis konusundaki eserleri; *Minhâcu Ehli's-Sünne*⁴⁷, *el-İntisâr li Ashâbi'l-hadis*⁴⁸, *er-Reddu ale'l-Kaderiyye* ve hadis dinlediği hocalarının her birinden on adet olmak üzere toplamda bin hadisi bir araya getirdiği *el-Ehâdisü'l-Elfi'l-Hisân*⁴⁹ Bunun dışında Zehebî *Emâlî* adında bir eserden daha bahsetmektedir. Ancak dipnotta yaptığı "Her hocasından 10'ar tane olmak üzere 100 hocasından 1000 hadisi cem etmiştir." açıklamasına bakıldığında bu eserle *el-Ehâdisü'l-elfi'l-hisân* adlı eserin aynı kitap olduğunu düşünmek mümkündür.⁵⁰

Sem'ânî üç ciltlik bir tefsir de kaleme almıştır.⁵¹ Eser her mütâla edenin hoşuna gidecek değerli bir eserdir.⁵²

⁴⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, LIII, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992, c. XXXIII, s. 321-322.

⁴¹ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 335; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 114-115.

⁴² İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, c. II, s. 138; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 115.

⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, c. II, s. 138; Zehebî, *Siyer*, s. XIX, s. 115.

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 115.

⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 115.

⁴⁶ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 336; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 114-116; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 322.

⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'ayân*, c. III, s. 211; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 117; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 324; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. I, s. 274.

⁴⁸ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 345; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, c. III, s. 211.

⁴⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 139-140.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 116; Erkmen, , *Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışları (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)*, s. 32.

⁵¹ Kazvîni, *et-Tedvîn*, c. IV, s. 119; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 324; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. I, s. 274

⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, c. III, s. 211; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, c. V, s. 394.

Fıkıhta ise bine yakın ihtilafli meseleye yer verdiği *el-Burhân*⁵³, *el-Evsat*⁵⁴ ve *el-Istılâm*⁵⁵ olarak bilinen *el-Muhtasar* isimli kitapları kaleme almıştır. *el-Istılâm* Sem'ânî tarafından Ebû Zeyd Debûsî'nin kaleme aldığı *el-Esrâr* isimli esere reddiye niteliği taşımaktadır. Fıkıh usulünde ise *Kavâtü'l-Edille*⁵⁶ isimli bir eseri bulunmaktadır.⁵⁷ *El-Ensâb* müellifi Sem'ânî 'ye göre bu eser, alanında yazılmış diğer tüm esere olan ihtiyacı ortadan kaldırır niteliktedir.⁵⁸ Bunların dışında ona nispet edilen *er-Risâle el-Kavâmiyye* ve *et-Tabakât* isimli eserler zikredilmiştir. *er-Risâle el-Kavâmiyye*'yi sadece Sübkî, *et-Tabakât*⁵⁹ ise sadece İbnü'l-İmâd kitaplarında zikretmişlerdir. Sübkî'ye göre bu risâle İmâmet hakkında olup Nizâmü'l-Mülk için yazılmıştır.⁶⁰

Sem'ânî'nin kelimada sıkı bir ehl-i sünnet savunucusu olduğunu Zehebî şu sözlerle aktarmaktadır: "Ehl-i sünnet ve'l-cemaat ve ehl-i hadis konusunda mutaassıptı. Muhaliflerin gözlerinde heybet sahibi ve ehl-i sünnet için bir hüccetti."⁶¹ Yine kaynaklar onun kelimadaki istivâ, sıfatlar gibi müteşâbih meselelerde kişinin acizliğini kabul edip iman etmekle yetinmesi gerektiğine dair sözlerini aktarmaktadır⁶² ki bu selefin yaklaşım tarzıdır. Bazı kaynaklar Sem'ânî'nin bu alanda *Kitâbu'l-Kader* isimli bir eserinden bahsetmektedir.⁶³ Bunun dışında hadis sahasında zikredilen eserlerden *er-Reddu ale'l-kaderiyye* ve *Minhâcu ehlî's-sünne*'ye de bu alana dair eserler olarak bakmak mümkündür.⁶⁴

2. Muhtelifü'l-Hadis ilmi, İhtilâfın Sebepleri ve İhtilâfı Giderme

Muhtelifü'l-Hadîs, hadis ilminin en zorlu konularından biridir. Sözlükte "birbiriyle uyuşmamak, birbirine denk olmamak" anlamındaki ihtilâf

⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, c. III, s. 211.

⁵⁴ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 345; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân*, c. III, s. 211.

⁵⁵ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 345; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. I, s. 274.

⁵⁶ Eserin adı Kavâtiü'l-edille fi'l-usûl şeklindedir. Eserde müellif, usul ve usûl-i fıkıh kavramlarını izah ettikten sonra edille-i şer'iyye hakkında geniş bilgi vermiştir. Sübkî usulde buna benzer bir eser görmediğini söylemiştir. Muhammed Hasan Heyto tarafından önce Mecelletü Mahedi'l-mahtûâtü'l-Arabiyye'de (XXVI/1 [Kuveyt 1402/1982], s. 209-288), ardından müstakil kitap olarak neşredilmiştir (Beyrut 1417/1996). Eser üzerinde Muhammed b. Hâfız el-Hakemî Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde doktora tezi hazırlamıştır (Riyad 1408/1988). Aygün "*Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer*", c. XXXVI, s. 464.

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 117; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XII, s. 153-154; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. I, s. 274.

⁵⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. VII, s. 139.

⁵⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. V, s. 394.

⁶⁰ Sübkî, *Tabakât*, c. V, s. 346.

⁶¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 324; Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 117.

⁶² Zehebî, *Siyer*, c. XIX, s. 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XII, s. 154.

⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. XXXIII, s. 324; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, c. I, s. 273-274.

⁶⁴ Erkmén, *Haneft ve Şâfi Usûlcülerin Sünnet Anlayışları (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)*, s. 37.

masdarından türeyen muhtelif kelimesi muhtelef şeklinde de okunur. ⁶⁵ Muhtelifü'l-Hadîs, aralarını telif etme imkânı olmakla beraber dış görünüşü bakımından tezat teşkil ediyormuş hissini veren hadisleri inceleyen bir ilimdir⁶⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Muhtelifü'l-Hadîs ilminde "mânaları birbirine zıt zannedilen hadisler incelenir."⁶⁷ Muhtelifü'l-Hadîste, daha çok teâruz hâlindeki fıkhi hadislerin hüküm olarak değişik ya da çelişik görünmesi problem ele alınmıştır. Bu nedenle muhtelifü'l-Hadîs ilmiyle daha çok fakîhler ilgilenmişlerdir.⁶⁸

Hadislerin teâruzu problemi öteden beri hadis ilminin en zorlu konularından biri kabul edilmiştir. Tarih boyunca, hadislerde görülen ihtilaf ve teâruzun tespiti, sebepleri ve çözümü için birçok yöntem geliştirilmiş, bu konuda özellikle fıkhi mezheplerin farklı yaklaşımları ortaya çıkmıştır, her mezhep kendi anlayışları doğrultusunda bu soruna çözüm aramıştır.

Muhtelifü'l-hadîs, yalnız hadisler arasındaki ihtilâfı, müşkilü'l-hadîs ise hadisin hadisle ve diğer delillerle çelişmesini ele aldığı halde hadis usulü müellifleri İbnü's-Salâh'a uyararak genellikle bu iki ilim dalını birbirinden ayırmamışlardır. Aralarında ihtilâf bulunan rivayetlerin bir kısmını İmam Muhammed Kitâbü'l-Hücce alâ Ehli'l-Medîne ve'l-Âsâr'da ele almış, İmam Şâfiî de sahâbe arasındaki ihtilâfları ve diğer mezhep mensuplarıyla kendisi arasındaki ihtilâflı konuları incelemiş er-Risâle'sinde hadisler arasındaki ihtilâf konusunu teorik açıdan ele alıp ihtilâfın çözümünü temin edecek ilkeleri belirlemiş, ayrıca bu sahada ilk müstakil eseri telif ettiği için muhtelifü'l-hadîs ilminin kurucusu kabul edilmiştir.⁶⁹

2.1. İhtilâfın Sebepleri

Genellikle muhatapların yanlış anlamasına yol açan ihtilaf sebeplerinden bazıları şunlardır: 1. Hadislerdeki ifade özellikleri. Konuşmalarında açık ifadeler kullanan Hz. Peygamber muhataplarının durumunu dikkate alarak bazan mecaz, kinaye, temsil gibi edebî sanatlardan yararlanmıştı. O dönemde bilinen bu tür ifadeler sonraki devirlerde yeterince anlaşılmadığı için hadislerin farklı şekillerde yorumlanmasına ve ihtilâflı zannedilmesine sebep olmuştur. 2. Arapça'da lafız ve

⁶⁵ Ayhan Tekineş, "Muhtelifü'l-Hadîs", *DİA*, c. XXXI, s. 74.

⁶⁶ Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* terc. M. Yaşar Kandemir, 6. Baskı, İstanbul, 1997, s. 84.

⁶⁷ Mamûd Tahhan, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Riyâd, et-Tab'aatu's-Sâmine, 1987, s. 56.

⁶⁸ İsmail L. Çakan, *Hadislerde: Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, Muhtelifü'l-Hadîs ilmi*, İstanbul, 1982, s. 68.

⁶⁹ Tekineş, "Muhtelifü'l-Hadîs", c. XXXI, s. 74-75. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Bayram., Kanarya, İmam Şâfiî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Mutearız Hadisleri Çözme Metodolojisi, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2012, c. IV, sayı: 8, s. 101-128.

mânaları birbirine yakın (müştebih) ve birkaç şekilde okunması mümkün kelimeler bulunmaktadır. 3. Zamirlerin yanlış yere gönderilmesi de ihtilâf kaynağı olabilmektedir. Resûlullah'ın davranışlarının doğru anlaşılması için maksadının ve teşriî konumunun bilinmesi gerekmektedir. 4. Hz. Peygamber'in muallim ve mürşid, devlet reisi ve ordu kumandanı gibi sıfatlarla yaptığı açıklamalar ve verdiği hükümler arasındaki fark dikkate alınmadığında hadisler arasında ihtilâf bulunduğu zannedilebilir. Benzer görünen meselelerin gerçekte birbirinden ayrı olması da bu zannı güçlendirir. Hz. Peygamber'in bir konudaki uygulamaları farklı ve görünürde çelişkili olsa da hadislerin doğru anlaşılması için bu uygulamaların birlikte rivayet edilmesine özen gösterilmiştir. Bu uygulamalarından birinin ruhsat, diğerinin faziletli hüküm bildirdiği söylenerek rivayetler yorumlanmıştır. 5. Rasûl-i Ekrem'in müslümanlara kolaylık olsun diye farklı uygulamaları zaman zaman bilerek yaptığı da olmuştur.⁷⁰ 6. İhtilâfın hadisin rivayetinden⁷¹ kaynaklandığı da görülmektedir. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'in yaptıklarını ondan gördükleri gibi, duyduklarını ise anladıkları şekilde nakletmeleri sebebiyle hadisler arasında bir ihtilâf ortaya çıkmıştır. Önemle belirtilmesi gereken hususlardan biri de şudur ki, bu ihtilâf Rasûlullah'tan değil sahâbeden kaynaklanmıştır. 7. Sahâbîler ve daha sonraki râviler hadisleri bazen mânasını⁷² esas alarak kendi cümleleriyle nakletmişlerdir. Ahmed b. Hanbel Arapça'nın inceliklerine vâkıf, anlamı bozacak hususları ayırabilenlerin mâna ile rivayetlerinin câiz olduğunu söylemiştir Ancak mâna ile rivayet zamanla hadisin gerçek ifadesinin unutulmasına, anlamayı kolaylaştıran karînelerin rivayet sırasında zikredilmemesine, aşırı ihtisara⁷³ ve hadis lafızlarının takdim-tehiri (kalb) gibi rivayet hatalarına yol açtığı için hadislerin ihtilâflı zannedilmesinin en önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Bu tür hadisler arasında ihtilâf görüldüğünde lafzen rivayet edilen hadisler tercih edilmiştir. Bazı hadis râvileri, naklettikleri sözü veya olayı kendileri iyi bildikleri için daha sonra gelenlerin de kolayca anlayabileceklerini düşünerek rivayette ihtisar cihetine gitmiş ve ihtilâfların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁷⁴ 8. Hadiste geçen garîb kelimeleri

⁷⁰ Tekineş, "Muhtelifü'l-Hadîs", c. XXXI, s. 75.

⁷¹ Hadisin rivayetinden kaynaklanan problemlerin hadislerin anlaşılmasına etkisi için bk. Ayhan Tekineş, age., s. 127 vd.; Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Bursa, 2013, s. 218 vd.; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 1997, s. 197 vd.

⁷² Mana ile rivayetin hadislerin anlaşılmasına etkisi için bk. Ayhan Tekineş, a.g.e. ss. 132-137; Karacabey, *Hadis Tenkidi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, s. 264 vd.

⁷³ Rivayetin keyfiyetinden doğan problemler hakkında Karacabey, *Hadis Tenkidi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, s. 263 vd.

⁷⁴ Örneğin Rasûlullah'ın câriyelerin para kazanmasını yasakladığına dair bir rivayet vardır. Buhârî, "Büyû", 113, "İcâre". Bu rivayet incelenince muhtasar bir şekilde nakledildiği için Kur'an ve meşhur sünnetle çeliştiği sanılan bu hadisin farklı rivayetleri Hz. Peygamber'in câriyelerin gayri

ve anlamı kapalı ifadeleri açıklamak için yapılan eklemelerin (idrâc) hadis metninden zannedilmesi de ihtilâflara yol açmış, aynı şekilde hadislerde görülen tashîf ve tahrîf zaman zaman metinlerin yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur.⁷⁵

O halde gerek Hz. Peygamber'in anlatım tarzından gerekse de sahabe ve diğer ravilerin hadisleri alıp nakletmedeki bazı tutumlarından dolayı son yıllarda özellikle çelişkili gözükten hadisler ileri sürülerek özeldede hadis ve hadisçileri genelde de İslamı tenkit edenlere karşı çelişkili gözükten hadislere çözüm getirmek için ilgili hadislere bütüncül bir yaklaşım sergilemek suretiyle hadislerde görülen ihtilafların sebepleri irdelenmelidir

2.2. İhtilâfı Giderme Yolları

"Hadisler arasındaki teâruzu giderme hususunda gerek fakihlerin ve gerekse hadisçilerin baş vurdukları metotlar yaklaşık olarak aynıdır. Ancak, hangi metodun önceliği olduğu hususunda yaklaşım farklılığı söz konusudur. Bunun yanında, muhaddisler söz konusu metotları uygulama bağlamında sistemi inşa ederken fukahâ kadar çaba sarf etmemişler, konuları detaylı bir şekilde ele almamışlardır. Yukarıda değindiğimiz üzere, hadislerin teşri alanında ele alınması fukahânın ihtisas alanına girdiğinden dolayı, bu çabayı çoğunlukla hukukçular göstermişlerdir."⁷⁶

Hanefilerin takip ettikleri yöntem şöyledir:

1-Mütenakız iki hadisten hangisinin önce hangisinin sonra olduğu tespit edilirse nesh vardır denir.

2-Nesh tespit edilemediği durumlarda tercihte bulunulur ve tercih edilen rivayetle amel edilir: Hanefilere göre tercih cem'in önündedir. tercih etme imkanı varsa, bu o delilin tercih edilmeyen karşısında daha kuvvetli olduğunu gösterir, diye düşünürler.

3-Tercih yapılamazsa araları cem' edilmeye çalışılır.

4-Bu da olmazsa her iki rivayetle de amel edilmez.(Tesakut).

5-Tesakut söz konusu olduğunda tenakuz eden naslardan, seviye olarak daha düşük olanlara bakılır. Teâruz iki ayet arasında ise sünnete, iki hadis arasında ise sahabenin ikrarına veya kıyasa müracaat edilir.

6-Buradan da bir sonuç alınamazsa meseleyle ilgili asıl durum korunur.⁷⁷

Hadislerin teâruzunda Şafiilerin takip ettiği yöntem de şu şekildedir:

ahlâkî yollardan elde ettikleri kazançları yasakladığı anlaşılmıştır. Geniş bilgi için bk. Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-âşâr, I-XVI, thk.. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1415/1994, c. II, s. 81 vd.

⁷⁵ Tekineş, "Muhtelifü'l-Hadîs", c. XXXI, s. 75.

⁷⁶ Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Amidi'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Uluslararası Seyfuddin Amidi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2009, s. 517.

⁷⁷ Yıldırım "Hadislerin Teâruzunda Amidi'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 518.

1-İlgili rivayetlerin arası mümkünse cem' edilir.

2-Vurud tarihleri araştırılır. Tarihleri tespit edilirse, ilk rivayet mensuh, sonraki rivayet ise ise nasih kabul edilir.

3-Bu tespit edilemezse, iki rivayetten birisini diğerine tercih ettirecek bir delile bakılır.

4-Bu durum da mümkün olmazsa, ikisinden biriyle amel etmeye muhayyer kalırız. Çünkü böylesi bir durumda dört durum karşımıza çıkmaktadır:

a) Her iki rivayetle amel etmek. Ancak iki rivayet mütenakız olduklarından bu mümkün değildir. b) İkisini de bırakmak. Bu da var olan bir hükmü iptal etmek anlamına gelir. c) Birisiyle, tercih ettirici bir husus bulunmadan amel etmek ki bu keyfi hüküm vermektir. d) Geriye başlangıçta ibadet olarak ilk onun gelmesi caiz olanı kabul etmek muhayyerliği kalır.⁷⁸

Hadisçilerin metoduna gelince, hemen hemen bütün hadis usulü müellifleri hadisler arasındaki ihtilâfların çözümlerinde aşağıdaki sıralamayı benimsemişlerdir:

1-Cem' ve telif

2-Nesh

3-Tercih

4-Tevakkuf.⁷⁹

"Hadis âlimleri rivayetler arasındaki ihtilâfları gidermek için cem' ve telif, nesh, tercih ve tevakkuf gibi yöntemlere başvurdukları bilinmektedir. Bunların sıralanması hususunda teorik tartışmalar yapılmışsa da ihtilâf gibi görünen noktaları gidermeye çalışan âlimler çok defa konunun muhtevasına göre bir yöntem belirlemişler, bazen de birkaç yöntemi birlikte uygulamışlardır. Bunlardan nesh ve tercih daha kesin bir çözüm yolu olmakla birlikte hadislerden birinin ihmal edilmesine meydan verdiğinden gerekli olmadıkça bunlara başvurulmamıştır."⁸⁰

3. Sem'ânî'ye Göre Müteâriz Hadisler Arasında Tercih Yöntemleri

Hadislerin iyi anlaşılması ve yorumlanmasına katkıda bulunmak, daha doğrusu Hz. Peygamber'in meramını en iyi şekilde anlayabilmek için hangi rivayetin hangi rivayet veya rivayetlere aykırılık arz ettiğini bilmek son derece önemli bir konudur. Sem'ânî de usulünde genel olarak Şafîilerin takip ettiği iki haberin teâruzunu etmesi durumunda ya aralarını cemetmek veya birini diğerine tercih etmenin gerekliliğinden bahseder. Ona göre bu da yapılmazsa nesh

⁷⁸ Bkz. Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Amidi'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 518-519.

⁷⁹ Geniş bilgi için bk.Yıldırım "Hadislerin Teâruzunda Amidi'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 519.

⁸⁰ Tekineş, "Muhtelifü'l-Hadis", c. XXXI, s. 74-75.

uygulanır. Bu durum da mümkün değilse çeşitli tercih yollarında birisiyle biri tercih edilir.⁸¹

Ona göre, teâruz eden iki rivayetin kullanılabilmesi ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen "*Tabaklanan bütün hyvan derileri temizlenmiş olur*"⁸² hadis ile "*Ölmüş bir hayvanın derisinden de sinirinden de yararlanmayınız.*"⁸³ rivayetleri örnek gösterilebilir. Sem'ânî, burada şu açıklamayı yapmaktadır: "Rivayetlerdeki konumuzla ilgili olan nokta, hadisteki "ihâb" kelimesinin delalet ettiği manadır. "ihâb" tabaklanmadan önce hayvanın cismini kaplayan deridir, yani tabaklanmamış deriye denilmektir."⁸⁴ İbnü'l-Esir ise "ihâb" kelimesi hakkında şöyle demektedir: "ihâb" deri demektir. Tabaklanmamış deriye ihâb denir. Tabaklandıktan sonra artık bu isim verilmez."⁸⁵ Burdaki uyarı veya yasaklama, deri temizlenmeden öncedir. Ancak, mubah olma durumu ise tabaklandıktan sonradır. Böylece iki iki hadisin arası cem edilir, yani rivayetlerden biri alınıp diğeri atılmaz."

Sem'ânî, haberlerin tercihi konusunda bunları iki ana başlık altında toplamıştır.

3.1. Sened Yönüyle Tercih

Sem'ânî bu başlık altında 12 madde zikreder. Bunlar kendi içerisinde raviyle ilgili, rivayetin naklediliş şekliyle ilgili, rivayetin alınış şekline yönelik, hadisin alındığı kimseye dönük olanlar olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılabilir. Sem'ânî maddeler halinde tercih kriterleri hakkında bilgileri şöyle sıralamaktadır.

a. Ravilerden biri büyük diğeri küçük olursa büyüğünün rivayeti tercih edilir. Çünkü büyüğü daha zabt sahibidir. Umre ile beraber ifrad ve kıran haccı konusunda Enes ile İbn Ömerin rivayetiyle "⁸⁶ ilgili olarak "İbn Ömer'in rivayeti Enes'in rivayetine tercih edilir" dedikten sonra İbn Ömer'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Enes küçüktü, O, kadınlar çıplak olduğu halde kadınların arasındaydı. Ben ise Peygamberimizin devesinin yularından tutuyordum. Devenin

⁸¹ Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâti'u'l-Edille fi'l-Usûl*, I-V, nşr. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî, Riyâd, 1998, c. III, s. 29.

⁸² Nevzat Aydın, Derinin Tabaklanması Rivayetinin Sened Tenkidi Ve Domuz Derisinin Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 15, Sayı 2, 2015 ss. 157-189.

⁸³ Ebu Davud, *Libas*, 39. (IV, 367-368)

⁸⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, XVIII, Beyrut, Darü İhyai't- Tûrâsil Arabi, c. I, s. 252.

⁸⁵ İbnü'l-Esir el-Cezerî, *en-Nihaye fi Garib'i-l Hadis*, I-X, thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrat, Vizaretü Evkâf ve Şuûni'd-Dinye, Katar, c. I, s. 200.

⁸⁶ Müslim, Hac, 185,186 (I, 1905); Nesai, Menasik, 49 (V, 150)

salyaları üzerime akıyordu.”⁸⁷ Burada Sem’ânî, İbn Ömer’in rivayetini, yaşının büyük olmasından dolayı Enes’in rivayetine tercih etmektedir.

b. Ravilerden biri daha fâkih ise, rivayeti tercih edilir. Zira o duyduğunu daha iyi bilir.⁸⁸

c. Ravinin, anlatılan meselede Hz. Peygamber ile fazla zaman geçirmesi daha yakın olması tercih sebebidir. Çünkü o duyduğunu daha çok anlamış, içselleştirmiştir.⁸⁹

d. Ravilerden biri olayın öznesi ise bu rivayeti tercih edilir. Kişi bu olayı içinde olmayan kişiden daha fazla bilgi sahibidir. Zira olayı bizzat yaşayan kişidir.. Örneğin Hz. Meymun’nin Hz. Peygamber’le ne zaman evlendiği hususunda "Resulullah benimle, ikimiz de ihramdan çıkmışken evlendi"⁹⁰ demiştir. Ebu Rafi', Hz. Peygamber’in Meymune'yle ihramdan çıktıktan sonra evlendiğini belirtirken⁹¹, İbn Abbas ihramlıyken evlendiğini⁹² söylemiştir. Ebu Rafi' bu süreçte Hz. Peygamber ile Meymune arasında aracı olduğundan onun rivayeti mukaddemdir. Meymune'nin sözü İbn Abbas'inkine tercih edilir. Zira olayı yaşayan kişidir.⁹³

e. Ravi sayısı fazla olan rivayet, rivayeti az olana tercih edilir. Sem’ânî, bu konuda kendi mezhebine mensup bazı alimlerin ravisı sayısı fazla olmasının rivayetin tercihi konusunda bir etkiye sahip olmadıkları fikrinde olduklarını söylemiştir.⁹⁴ Ancak o bu konuda ravi sayısı fazla olan rivayetin tercih edilmesi gerektiği fikrindedir. O’na göre topluluğun görüşü zannı giderme ve aynı zamanda ilim ifade etme konusunda tek kişiden daha kuvvetlidir. Ravi sayısı arttıkça tevatür vukubulur.⁹⁵ Sem’ânî, burada kendi mezhebine mensup bazı alimlerin görüşlerine reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur.

f. İki raviden Hz. Peygamber ile sohbeti çok olanın rivayeti tercih edilir. Çünkü o, Hz. Peygamberin sünnetini (sünenini) daha iyi bilir.⁹⁶

g. İki raviden birisinin hadisin sıyakını iyi bilmesi onun rivayetinin takdim edilmesini gerektirir. Çünkü bu ravi, hadis rivayetine daha çok ihtimam gösteren birisidir. Sem’ânî bu konuda Câbir’in Hz. Peygamberin ifrad haccı yaptığına dair⁹⁷ rivayetin takdim edilmesi⁹⁸ gerektiğini söylemektedir.

⁸⁷ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, 30.

⁸⁸ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, s. 31.

⁸⁹ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, s. 31.

⁹⁰ Ebu Davud, *Menâsik*, 38 (II, 422,423); İbn Mace, *Nikâh*, 45 (I, 632).

⁹¹ A. b. Hanbel, (VI, 392-393).

⁹² Buhari, *Cezau’s-sayd*, 12 (II, 216).

⁹³ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, s. 31.

⁹⁴ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, s. 31.

⁹⁵ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, s. 32.

⁹⁶ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, c. III, s.33.

⁹⁷ Buhârî, *Hac*, 35 (II, 153).

1. İki raviden en son müslüman olanın rivayeti tercih edilir. Çünkü o Hz. Peygamberin son yaptığı işi daha iyi bilir. Aynı şekilde peygamberimizle en son sohbetinde bulunan kişinin de ondan en son duymuş olduğuna delil olur.⁹⁹ Sem'ânî, Ebu Hanife ashabından bazılarının şöyle dediklerini nakleder: "Son müslüman olanın rivayeti takdim edilmez. Çünkü ilk müslüman olanın Hz. Peygamberle sohbeti (arkadaşlığı) Hz. Peygamberin vefatına kadar devam etmiştir. Sonradan müslüman olanın rivayeti buna tercih edilmez."¹⁰⁰ Sem'ânî burada Hanefi mezhebine reddiye niteliğinde şu açıklamayı yapmaktadır: "Biz de diyoruz ki birinci görüş (en son müslüman olan kişinin rivayeti) daha doğrudur. Çünkü müteahhirinin duymasının (işitmesi) en son olduğu kesindir, ortadadır. Ancak mütekaddiminin işitmesinde iki seçenek ihtimal dahilindedir. (Hz. Peygamberden rivayeti ilk işiten kişi o rivayetin sonuna kadar aynı şekilde kalıp kalmadığı konusunda öncelik ve sonralık bakımından iki seçenek ile karşı karşıyadır.) Ancak mütekaddiminin onu en son duyduğuna dair bir kanıt olmadığı için tercih edilmesi sözkonusu değildir."¹⁰¹ Sem'ânî, bu konu ile ilgili İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmektedir: "Biz genelde zaman itibarıyla en son olanı (hükmü) alırdık ki bu da Hz. Peygamberimizin (bizden yapmamızı istediği) direktiflerindendi."¹⁰² Şafiî, teşehhüd konusunda hadisi en son işiten İbn Abbas¹⁰³ olduğunda onun rivayetini İbn Mesud'un¹⁰⁴ rivayetine tercih etmiştir.¹⁰⁵

⁹⁸ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 33.

⁹⁹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, 33.

¹⁰⁰ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, 33-34.

¹⁰¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, 34

¹⁰² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, 34.

¹⁰³ Abbas rivayetinde ilk cümle şöyledir: "et-Tahivvâtü'l-mübârekâtü's-salavâtü't-tavvibâtü lillâh" التحیات اللوات الطيبات لله (İbn Mâce, "*İkâmetü's-salât*", 24 (I, 291)). Bu rivayeti Leys b. Sa'd (ö. 175/791), İmam Şafiî (ö. 204/820) ve onun takipçileri tercih etmiştir. Tirmizî, *es-Sünen*, Salât, 100 (II, 83). Teşehhüd konusunda İmam Şafiî'nin ilk tercihi (kavl-i kadim) Hz. Ömer rivayeti olmuştur. Şafiî, Şafiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, tahk.: Ahmet Muhammed Şakir, Beyrut, 1309, s. 268. Ancak o kendisine Abdullah b. Abbas hadisi ulaşınca onu diğerlerinden daha evlâ/üstün göreyerek bu rivayeti tercih ettiğini belirtir. Şafiî, *Risâle*, s. 269.

¹⁰⁴ İbn Mes'ûd rivayetine göre teşehhüd metni şöyledir: "et-Tahiyvâtü li'llâhi ve's-salavâtü ve't-tayyibât es-selâmü aleyke eyyühe'n-nebiyyü ve rahmetu'llâhi ve berekâtüh es-selâmü aleynâ ve alâ ibâdi'llâhi's-sâlihîn eshedü en lâ ilâhe illallah ve eshedü enne Muhammeden abdühü ve resûlüh" التحیات لله والصلوات الطيبات السلام عليك أيتها النبي، رحمة الله وبركاته السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين: أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله Buhârî, "*Ezân*", 148, 150; Müslim, "*Salât*", 55). Buhârî, *Sahih* (Mevsûatü'l-hadisî's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte içinde), tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad 1429/2008, *Ezân* 148 (I, 202); Müslim, *Salât* 55 (I, 301-302). Tirmizî (ö. 279/892) Cami'inin teşehhüd konusuna ayırdığı bölümde İbn Mes'ûd rivayetin; teşehhüd konusunda nakledilen hadislerin en sahihi olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in ashâbı ve tabiûndan ilim ehlinin çoğunluğunun da bu hadise göre amel ettiğine dikkat çekmiştir. Tirmizî, *es-Sünen* (Mevsûatü'l-hadisî's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte içinde), tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad 1429/2008, *Salât* 99 (II, 81). Kişi ile doğduğu, ilim hayatına başladığı ve talim-tedris faaliyetini devam ettirdiği iklim ve coğrafi bölge arasında dikkate alınması gereken bir bağ bulunduğu farklı vesilelerle dillendirilen bir hakikat olduğu gözden

i. İki raviden rivayet konusunda daha ihtiyatlı ve verâ sahibi olanın rivayeti ihtiyatından dolayı tercih edilir.¹⁰⁶

k. İki raviden birinin rivayetinde ızdırab¹⁰⁷ var, diğerinin rivayetinde yoksa, ızdırabı olmayan ravinin rivayeti tercih edilir.¹⁰⁸

l. Haberleden birini Ehl-i Medine rivayet etse diğer rivayeti başkaları rivayet etse birinci gruptakilerin rivayeti takdim edilir. Çünkü Hz. Peygamber orda vefat etmiş bunun için onlar Hz. Peygamberin fiillerinin diğerlerinden daha iyi bilenlerdir.¹⁰⁹

m. Ravilerden birisinde rivayetler ihtilaf etse de diğer ravide rivayetlerde ihtilaf olmaması durumunda ashabımızdan bazıları şöyle dedi: Rivayetleri ihtilaf eden ravi bırakılır diğeri tercih edilir. Onlardan bazıları da ihtilaf olması beklenen bir durumda ihtilaf olmadığı için rivayetinde ihtilaf olmayanın rivayeti tercih edilir demişlerdir.¹¹⁰

3.2. Metin Yönüyle Tercih

Hadislerin metin yönüyle tercihinde daha çok ilgili rivayetlerin muhtevaları gözönünde bulundurulmak kaydıyla tercihte bulunulur. Sem'ânî burada 10 madde zikretmekte ve konuya şöyle devam etmektedir:

uzak tutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında Şafî'nin yetiştirdiği çevre ve ilmi tercihlerine bunun etkisi için ifade edilebilecek şeyler Ebu Hanife ve yetiştirdiği çevre olan Kûfe için de söylenebilir. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara 2012., s. 15 vd.; Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, DİB Yay.: Ankara, 2005, s. 29, 30, 84 vd. Kûfe'deki ilmî birikimin kendisine istinad ettiği Abdullah b. Mes'ûd, "Kûfe doktrinini önemli bir bölümünün kendisine nisbet edildiği ve hatta bu ekole kendi isminin verildiği" bir sahâbidir. Ahmet Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", Marife: Bilimsel Birikim, 2004, c. IV, sayı: 2, s. 10; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, c. I, s. 117. "Şu durumda özellikle gerek erken dönemlerde gerekse de muahhar kaynaklarda teşehhüd rivâyetlerinin ayırt edici vasfı olarak ifade edilen bu özelliklerin hadisler için meziyet olduğu bir hakkın teslimi olarak kabul edilebilir. Ancak mezheb imamı bu meziyetleri merkeze almış ve bunlara göre hadisi tercih etmiştir yarqısını kayıtlamak gerekir. Çünkü bu vasıflar onların tercihleri için tali unsur, özellikle bölgesel otoriteler için aslî unsur olarak değerlendirilmelidir." Bk. Selim Demirci, "Sahih Hadisler Arası Tercih Sebepleri Açısından Teşehhüd Rivâyetleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, c. 15, sayı: 30, ss. 396-397.

¹⁰⁵ Sem'ânî, *Kavât'u'l-edille*, c. III, s. 33.

¹⁰⁶ Sem'ânî, *Kavât'u'l-edille*, c. III, s. 35.

¹⁰⁷ Muztarib hadis: bazen bir bazen de birden fazla ravilerden bir ravinin veya güvenilirlikleri birbirine aykırı şekilde rivayet edilen ravileri adalet ve zabt yönünden yakın dercede olduklarından da aralarında herhangi birini tercih etme imkanı olmayan hadislerdir. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 301.

¹⁰⁸ Sem'ânî, *Kavât'u'l-edille*, c. III, s. 35.

¹⁰⁹ Sem'ânî, *Kavât'u'l-edille*, c. III, s. 35-36.

¹¹⁰ Sem'ânî, *Kavât'u'l-edille*, c. III, s. 36.

a. Kur'an'a, Sünnete, kıyasa uygun olan rivayet bunlara uygun olmayan rivayete tercih edilir.¹¹¹ Sem'ânî burada özellikle rivayetin Kur'an, sünnet veya kıyasa uygun olarak olarak değerlendirilmesi fikrinin metin tenkidinin farklı bir şekilde ifadesidir denilebilir.

b. İki haberden birisiyle imamlar amel ediyorsa amel edilen rivayet tercih edilir. Bu alimlerin ilgili haberle amel etmesi bu durumun en son amel edilen durum olduğu anlaşılır.¹¹² Yine haberlerden birisiyle Harameyn ehli amel ederse bu önceliklidir. Çünkü onların bununla amet etmesi, durumun bunun üzerine bina edildiğini gösterir. Sem'ânî burada, "Bunun için biz kamette lafızların tek söylenmesi ile ilgili rivayeti¹¹³, kametin çift lafızla okunması gerektiği söylenen rivayetlere¹¹⁴ tercih ettik."¹¹⁵ demektedir.

c. Rivayetlerin birisinde nutk (Usûl-i fıkıh terimi olarak "sözün söylendiği alanda delâlet ettiği mâna" şeklinde tarif edilmiş ve bu mânanın zikredilen lafzın hükmü ve bir hali niteliğinde olduğu belirtilmiştir)¹¹⁶ ve delil (lafzın, söylendiği alanın dışında kalan, fakat yine de lafızdan anlaşılan mânaya delâletidir)¹¹⁷ olan rivayet birisi (nutk veya söz) bulunan rivayete tercih edilir.¹¹⁸

d. Rivayetin birisinde nutk, diğerinde delil varsa nutk, delilden öncedir. Çünkü nutk konusunda ittifak, delil konusunda ihtilaf vardır. Bu delilin anlamı delilü'l hitaptır.¹¹⁹

e. Hz. Peygamber'in sözü ve fiili olarak rivayet edilen sadece biri ile rivayet edilene tercih edilir. Sözü ve fiili olarak rivayet edilen iki delilden daha açıktır. Ancak Hz. Peygamber'den biri sözü olarak rivayet edilmiş diğeri fiili olarak rivayet edilen iki rivayet varsa burada çeşitli görüşler vardır.¹²⁰ demektedir.

¹¹¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 36.

¹¹² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 36.

¹¹³ Müslim, *Salat*, 2 (I, 286); Ebu Davud, *Salat*, 28, 29 (I, 349); İbn Mace, *Ezan*, 6 (I, 241).

¹¹⁴ Nesai, *Ezan*, 4, (II, 3)

¹¹⁵ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 36.

¹¹⁶ Ferhat Koca, "Mantûk", *DİA*, c. XXVIII, s. 31.

¹¹⁷ Ali Bardakoğlu, "Delâlet", *DİA*, c. IX, s. 122.

¹¹⁸ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 37.

¹¹⁹ Hanbelîler'in delilü'l-hitâp dedikleri delil, diğer Şâfiîler'in ve Mâlikîler'in mefhûm-u muhâlefet dedikleri delildir. Ancak, bu herkes tarafından kabul edilen bir delil delil olmayıp, tartışmalı bir delildir. Meselâ Hanefîler mefhûm-u muhâlefeti Kur'an ve sünnet naslarının tefsiri için elverişli bir delil olarak kabul etmezler. Bk., Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet yay., I. bsk., İstanbul, 1998, s. 74.

¹²⁰ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 36. Sem'ânî burada söz ve fiilin teâruz etmesi konusunda çeşitli görüşlerin olduğunu, kendi mezhebinden bazı alimlere göre sıralamaya uygun olarak söz fiilden evla iken diğer bazılarına göre de fiil evladır. Çünkü fiil Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de saçını traş etmesi (gibi Sahabe de onun bu delil olarak daha güçlü ve beyanda daha kuvvetlidir. Kendisinin de katıldığı diğer bazı alimlere göre de her ikisi de eşit seviyededir. İkisi arasında tercih yapmak için bir delil gereklidir. Ona göre Sahabe bu konuda ittifak etmiştir. Onlar şeriatın beyanını hem

f. Rivayetlerden biri bir sebebe binaen, diğeri sebebsiz olarak nakledilmişse sebebsiz olan rivayet tercih edilir. Çünkü bunun genel olduğu üzere ittifak vardır. Bir sebebe binaen nakledilen rivayetin ise umumi olduğuna dair ihtilaf vardır.¹²¹

g. Rivayetlerden biri hükmü nefyeden, diğeri ispat ediyorsa ispat tercih edilir. Çünkü ispatın tespitinde daha çok ilim vardır. Onun rivayetini almak evladır.¹²²

h. Rivayetlerden biri şeri hükmü nakleder diğeri de hükmün aslı üzere olduğunu ifade ederse, şeri hükmü ifade eden rivayet aslı ifade eden rivayetten daha evladır. Çünkü bu şeri bir hükmü ifade eder. Diğeri böyle bir durum söz konusu değildir.¹²³

ı. İki raviden ihtiyatlı olan olmayana tercih edilir. Çünkü ihtiyat, din için en uygun tutumdur.¹²⁴

İ. Rivayetlerden biri nehyederken diğeri mübah kılıyorsa burada iki vecih vardır: Birinci görüşe göre, ikisi de eşittir, şeri hükümdür. İkinci görüşe göre ise Sem'ânî'ye göre - en sahih olan görüştür- yasak olan tercih edilir ki bu ihtiyattır.¹²⁵

3.3. Hem Sened Hem Metin Yönüyle Tercih

Sem'ânî, harici sebeplerle tercih sebepleri denilebilecek üçüncü bir başlık altında gerek sened yönüyle gerekse de metinlerin tercih edilmesi ile ilgili olarak sebepler zikretmekte ve konuya şöyle devam etmektedir:

a. Sem'ânî, sened cihetiyle tercih sebepleri ile ilgili olarak açıklamalarına şöyle devam etmektedir: "İki ravinin bir raviden naklettiği iki teâruz eden haber nakledilse ve bu ravilerden biri de ne rivayet ettiğini bilirse bu daha öncelikli olur. Örneğin "Berire'nin¹²⁶ kocası ile ilgili rivayette onun kocasının köle olduğu" rivayet edilmiştir. Kasım b. Muhammed ve Zübeyr'in¹²⁷ Hz. Aişe'den naklettiği rivayet ile aynı şekilde Esved'in¹²⁸ Hz. Aişe'den naklettiği onun hür olduğunu

fiilden hem de sözden almışlar, ikisi arasında bir ayırımı gitmemişlerdir. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. II, s. 194-195.

¹²¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 38.

¹²² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 38-39.

¹²³ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 38.

¹²⁴ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 39.

¹²⁵ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 39.

¹²⁶ Berire Hz. Aişe'nin satın alıp azad ettiği köledir. Onda Abdülmelik b. Mervan rivayet etmiştir. Yezid b. Muaviye dönemine kadar yaşamıştır. İbnü'l-Esir, *Üsdul-gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, Beyrut, Darü'l Kütübi'l İlmîyye, 1994, c. VII, s. 37-38.

¹²⁷ Müslim, İtk, 6, Ebu Davud, Talak, 19, Tirmizi, Rada, 7, İbn Mace, Talak, 29.

¹²⁸ Ebu Davud, Talak, 20, Tirmizi, Rada, 7, Nesai, Zekat, 99, İbn Mace, Talak, 29.

ifade eden rivayet mevcuttur. Kasım ve Urvenin Hz. Aişe'yi daha iyi bilmeleri, ona daha yakın olmalarından dolayı rivayeti tercih edilir. Esved ise yabancısıdır.¹²⁹

b. İki haber teâruz ettiğinde rivayetlerden biri diğerine göre sahabenin kabulüne mazhar olmuşsa, tercih edilir. Eğer bu konuda sahabenin ne yaptığı bilinmiyorsa ehli hadis (ehli ilim), hangisiyle amel ederse bu, diğerine tercih edilir.¹³⁰

c. İki haberden birisinin manasının Kur'an'a, sünnete benzemesi durumunda bu rivayet diğerine tercih edilir.¹³¹ Sem'ânî açıklamalarına şöyle devam etmektedir:

"Haberlerden birisini diğerine tercih ettirecek bir durum yoksa o zaman iki hadis de terkedilir. İş yine başa gelir (o konu olduğu gibi kalır) bil ki bu durumda iki haberin kapsamına giren şeyler Allah'ın dininden değildir. Eğer bir haber Allah'ın dininden olsaydı aralarında çelişki olmazdı. Veya bir tanesi Allah'ın dininden olsaydı delilden müstağni kalmazdı. Delil önceden zikrettiğimiz vecihlerden birisiyle delalet etmiyorsa biliriz ki o da Allah'ın dininden değildir. O halde hepsini düşürür, hiçbirisiyle amel etmeyiz."¹³² Sem'ânî açıklamalarını şöyle sürdürmektedir:

"Keza İsa. b. Eban¹³³ mürseli, müsnelede tercih etmiştir.¹³⁴ Çünkü ravi sanki "Hz. Peygamber buyurdu" demekle bir bakıma peygamberimizi zikretmekle noktayı koymuş oldu. Halbuki diğerinde bir başkasına havale etmek yoluyla yani, aracılar yoluyla peygamberimize dayandırma sözkonusudur. Böyle bir durumda doğrudan peygamberimize dayandırılan bir haber, dolaylı olarak Peygamberimiz'e dayandırılan bir sözden evladır."¹³⁵ Sem'ânî şöyle demektedir:

¹²⁹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 39-40.

¹³⁰ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 40.

¹³¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 36, 41.

¹³² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 41.

¹³³ İsa b. Eban, hadis ve fıkıh sahasında çok kıymetli eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerin günümüze kadar ulaştığına dair hiç bir bilgiye rastlanılmamıştır. Mehmet Sadık Gündüz, *İsâ b. Ebân'ın Sünnet Anlayışı*, Fatih Üniv. SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015, s. 14; İsa b. Ebân, önceleri *ashabu'l-hadis* saflarında yer alan ve Hanefi'lerin hadis'e muhalefet ettiklerini düşünen bir kimse iken, İmam Muhammed'in ilim meclisine katıldıktan ve onun öğrencisi olduktan sonra bu düşüncelerinden vazgeçmişti. Bundan sonra İsa b. Eban, rey ekolü olarak bilinen ve hadislerin hukuki kıymetleri hakkında, sözcülüğünü Şafii'nin yaptığı *ashabu'l-hadis'ten* farklı düşünen ve farklı bir metodolojiye sahip olan Hanefi mezhebinin hukuk düşüncesinin sistemleşmesinde te'lif ettiği eserleri ile önemli katkılar sağlamıştır. Ramazan Özmen, "İsâ b. Ebân'ın Hayatı Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.12, 2008, s. 152.

¹³⁴ İsa b. Ebân'ın "*el-Mucmel ve'l-Mufesser*" isimli eserinde "mursel bana göre müsneleden daha kuvvetlidir" dediği zikredilmektedir. Mehmet Sadık Gündüz, *İsâ b. Ebân'ın Sünnet Anlayışı*, s. 76. Cassâs da aynı görüşte olduğunu ifade etmektedir. Cassâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I-IV Tahk. Uceyl Câsim en-Neşemî, İstanbul, Mektebetu'l-İrşâd, 1994, c. III, s. 146.

¹³⁵ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 41.

Biz deriz ki: "Mürselin hüccet olmadığını beyan ettik."¹³⁶ Bu vasıflarla nasıl kabul edilir.¹³⁷

Sem'ânî'ye göre bir grup, erkek ve hürriyet sahibi olanların rivayetlerine diğerlerine tercih etmiştir.¹³⁸ O itiraz sadedinde şöyle devam etmektedir: "Ancak hürriyetin zannın kuvvetine bir tesiri yoktur. Erkek oluşu ile ilgili şu söylenebilir. Onun zabt yönü daha kuvvetlidir.¹³⁹ Zahiri mezhebine göre ikisiyle tercih olmaz."¹⁴⁰ Sem'ânî bir grubun şöyle dediğini nakleder: "Rivayetlerden biri haddi gerektiren bir rivayet diğeri ise haddi nefyeden bir rivayet ise nefyeden rivayet öncelenir. Nefy önceliklidir. Çünkü hadler şüphe ile düşer."¹⁴¹ Bazılarına göre, iki haber de eşittir. Çünkü had, şüpheler sözkonusu belli olan durumlarda düşer. Ancak genel anlamda umumi bir hükümde ise had diğerleri gibi uygulanır.(had vakiada gözönünde olan olayda düşer, ancak genelin ispatı için düşmez). Birşeyin ispatı konusunda iki haberin teâruzu ile ilgişi çok şey söylenir.¹⁴²

Bir grup da "akla uygun olan nefyin öncelikli olmasıdır" demektedir. Sem'ânî, buna şöyle itiraz etmek mümkündür demektedir ve açıklamalarına şöyle devam etmektedir: "Şeriat, asıl itibariyle gelinen şey üzerine bina edilir bunun için ispat eden, nefyden evladır. Ancak haberlerden biri hürriyeti diğeri köleliği ihtiva ediyorsa hürriyeti önceleyen haber daha evladır. Bazıları da eşittir dediler. Bunların ikisi de eşit şeri hükümlerdir. Birinci görüş evladır. Çünkü hürriyet devam eden bir süreçtir ve ona köleliliğin yüzyüze kaldığı ve onu zayıf düşüren (sakıt eden) sebeplerden hiçbirisi bulaşmaz. Ancak hürriyet devam eder, köleliğin zıddına onu ortadan kaldıran bir durum yoktur."¹⁴³

Sem'ânî, iki haberden biri akli duruma diğeri şeri duruma uygun ise bu durumda şeri duruma uygun olan rivayet tercih edilir. Çünkü o şeri durum (haber), birşeyin üzerinde bulunduğu durumu gözönünde bulundurmak suretiyle onunla ilgili nakilde bulunur. Bazıları da iki haber teâruz ederse illetlendirilen rivayet daha evladır,¹⁴⁴ dedikten sonra konuyu bitirmektedir.

¹³⁶ Geniş bilgi için bk. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. II, s. 431 vd. Sem'ânî, burada Mürsel konusunda tartışmalara değinir ve Şafiilerin görüşlerinin dile getirerek Mürsel hadis kabul etmediklerini dile getirir.

¹³⁷ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 41; Kadı Abdülcabbar'ın İsa b. Eban'ın görüşlerine yönelik değerlendirmeleri ve Sem'ânî'nin yorumu için bk. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 42.

¹³⁸ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 42.

¹³⁹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 42.

¹⁴⁰ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 43.

¹⁴¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 43.

¹⁴² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 43.

¹⁴³ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 43.

¹⁴⁴ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. III, s. 44.

Sonuç

Tarih boyunca başta muhaddisler olmak üzere islami ilimlerle uğraşan alimlerin Hz. Peygamber'in hayatını doğumundan vefatına kadar her yönüyle bizlere ulaşmasını sağlamak için her türlü çabayı sarfetmeleri takdire şayandır. Özellikle muhaddisler hadisleri önce tedvin daha sonra da tasnif etmişler, sahihini sakiminden ayırmak için çaba sarfetmişler. Özellikle Sünnet ve hadis bize aktaran ilk neslin ve onlardan bu bilgiyi alanların hallerinin bilinmesini mümkün kılan tabakat kitaplarını oluşturmuşlar ve ravilerle ilgili her şeyi toplayarak değerlendirmişler ve güvenilir olanlarla olmayanları ayırıştırarak hadisler üzerinde çalışacak olanlara büyük bir sermaye bırakmışlardır. Tüm bunların yanında önce garibü'l hadis tarzında yazdıkları eserlerde daha sonraları özellikle şerh dönemiyle birlikte başlayan çalışmalarla, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik ciddi çalışmalar yapmışlardır. Ancak bazen de muhaddislerin tarih boyunca hadislerin metinlerine yönelik harcadıkları çabayı senedleri incelemeye yönelik gösterdikleri gayretlerine göre-ki özellikle bazı metinlerin muhtevaları iyi tahlil ve tenkit edilmediği için bu metinlerin yanlış anlaşılmasından dolayı bu rivayetlerin hadis/sünneti anlama noktasında nasıl travmalar meydana getirdiğine şahit olmaktayız- oldukça alt düzeyde kaldığını müşahade etmekteyiz. Bu bağlamda hadislerin anlaşılması noktasına fakihlerin de yoğunlaştığı, bu nedenle teşri alanına giren hadislerin anlaşılmasına yönelik eksikliğin tam olmasa da fakihlerin harcadığı yoğun çabalarından dolayı asgariye düştüğünü söylememiz mümkündür. Fukahanın bu yöndeki çabaları daha çok hukuk alanındaki çalışmalarda çok açık bir şekilde gözlenmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında, İslam hukukçularının delil olarak kullandıkları diğer unsurlar yanında, hadisleri kullanması noktasında da son derece sağlam metotlar geliştirmiş ve özellikle hadis metinlerinin hangi açıdan ve ne ölçüde, nasıl delil olabileceğine karar verirken nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda son derece sağlıklı yöntemler geliştirmişlerdir.

İslam hukukçularının delil olarak kullandığı diğer unsurlar yanında, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması hususunda aralarında tearuz bulunan hadislerin de anlaşılması noktasında çeşitli metodlar geliştirdikleri bilinen bir husustur.

Şâfiî fakihî Sem'ânî, birbirlerine mütearız gözüken sahih hadislerle hadislerin "i'mali ihmalden evladır" prensibinden hareketle amel etmektedir. Bu yapılamadığı takdirde, her iki rivayeti bırakmak yerine en azından birisiyle amel etmek için yollar aramak gerekmektedir. Nitekim fakihler bu konuda çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler, hadisleri çeşitli açılardan değerlendirmek suretiyle geliştirildiklerinden hem fukahanın çabasını yansıtır

hem de hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Zira tercih yöntemlerinde hadislerin metinleri yanında senedleri üzerinde de pek çok değerlendirmeler yapılmakta, fakih, özellikle de bazen de kendi mezhebinin görüşlerini ön plana almak için kendi mezhebinin dayandığı rivayeti öncelemektedir. Bu yöntemlere bakıldığında hadislerin anlaşılması noktasında salt manada akla dayanmak suretiyle hüküm vermenin yanlışlığı ortaya çıkmakta, rivayetleri en iyi şekilde anlamak ve yorumlamak için ilgili rivayetlerin diğer tariklerini, vürud zamanı, rivayetlerin hallerini bilmek vb. konularda bilgi sahibi olmak dolayısıyla hadislerin her açıdan incelemenin zarureti ortaya çıkmaktadır.

Sem'ânî'nin tercih maddelerini zikrederken dikkatimizi çeken yönü, konuyu kısa veya çok uzun tutmaksızın meramını ifade eder tarzda ortaya koymaya çalışmasıdır. İhtiyaç duyduğu noktalarda da örneklemeye gitmiştir. Ancak zaman zaman ilgili maddeyi yazarken örnekleme yapmadığı da görülmektedir. Sem'ânî, farklı mezhep görüşlerini serdetmekle birlikte, genellikle kendi mezhebinin tercih cihetine gitmekte, bazen aynı konuda kendi mezhebine mütesip alimlerin de farklı kanaatlerini dile getirmekte kendisi de kanaatini dile getirmektedir. Ancak -tercih etmese bile- gerek kendi mezhebi içerisinde gerekse de farklı mezhep görüşlerine yer vermiş olması ona önemli bir perspektif kazandırdığı söylenebilir. Dolayısıyla hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında muhaddislerin eserlerinden faydalanıldığı kadar bu konuda fakihlerden de faydalanmanın zaruri bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, Nevzat, *Derinin Tabaklanması Rivayetinin Sened Tenkidi Ve Domuz Derisinin Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* c. XV, Sayı 2, 2015 ss. 157-189.
- Aygün, Abdullah "Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009.
- Bardakoğlu, Ali, "Delâlet", c. IX, *DİA*, İstanbul, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Mevsûatü'l-hadisî's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte içinde), tahk.: Salih b. Abdülaziz b. Muhammed vd., Dârü's-Selâm, Riyad, 1429/2008.
- Cassâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I-IV Tahk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul, 1994.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, c. I.
- Çakan, İsmail L., *Hadislerde: Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları Muhtelifü'l-Hadis ilmi*, İslami Araştırmalar Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1982.

- Demirci, Selim, "Sahih Hadisler Arası Tercih Sebepleri Açısından Teşehhüd Rivâyetleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, c. 15, sayı: 30, ss. 396-397.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, DİB Yay., Ankara, 2005.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet yay., I. bsk., İstanbul, 1998.
- Erkmen, Sebahattin, *Hanefî ve Şâfî Usûlcülerin Sünnet Anlayışları (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)*, Hitit Üniveristesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013.
- Gündüz, Mehmet Sadık, İsâ b. Ebân'ın Sünnet Anlayışı, Fatih Üniv. SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâu Ebnâ'z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, Dârü Sâdır, 1978.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin eTurkî, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, Darü İhyai't- Tûrâsil Arabi, Beyrut, ts.
- İbn Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I-IV, nşr. Hâfız Abdülhalîm Han, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâleddîn Yusuf, *en-Nucûmü'z-zâhira fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-XVI, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Darü'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1912.
- İbn'ül-Esir el-Cezerî, *en-Nihaye fî Garib'i-l-Hadis*, I-X, Thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrat, Vizâretü Evkaf Ve Şuuni'd Dinye, Katar, tsz.
- _____, *Üsdul-ğâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî Muhammed Bağdâdî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-XIX, nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkâdir Ata, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddîn, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, I-III Bağdat, Mektebetü'l Müsenna, tsz.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahim b. el-Hasan, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I-II, nşr. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Kanarya, Bayram, "İmam Şafii'nin "İhtilafu'l-Hadis" İsimli Eserinde Mutearız Hadisleri Çözme Metodolojisi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, , c. IV, sayı: 8, 2012.
- Karacabey, Salih, *Hadis Tenkidî*, Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidietini Belirleme Yolları, Bursa, 2013.
- Kazvînî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, I-IV, nşr. Azîzullah Atâridî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Koca, Ferhat, "Mantûk", *DİA*, c. XXVIII.

- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmius'-Sahîh*, I-III, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Önal, Beyza, *Debûsî Ve Sem'ânî'de Âhad Haber (Takvîmü'l-Edille Ve Kavâtî'u'l-Edille Çerçevesinde*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.
- Özaydın, Abdulkerim "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.
- Özmen, Ramazan, "İsâ b. Ebân'ın Hayatı Eserleri Ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sy.12, 2008.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâtî'u'l-edille fi'l-usûl*, I-V, nşr. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî, Mektebetü't-Tevbe, Riyâd, 1998.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed el-Mervezî, *el-Ensâb*, I-XII, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbat: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1980.
- Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* terc: M. Yaşar kademir, 6. Baskı, İstanbul, 1997
- Sübki, Ebû Nasr Tâceddîn İbnü's-Sübki Abdülvehâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, I-X, nşr. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Darü İhyai Kütübî'l Arabi, 1964.
- Şafîi, Ebu Abdullah Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tahk.: Ahmet Muhammed Şakir, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1358/1939.
- Tahhan, Mamûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, et-Tab'aatu's-Sâmine, Riyâd, 1987 Musannif, Ebû Bekir Hidâyetullah el-Merivânî el-Gurânî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, nşr. Âdil Nüveyhiz, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1982.
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 1997.
- Tahâvî, *Şerhu Müşkilî'l-âşâr*, I-XVI, thk.. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1415/1994.
- Tartı, Nevzat, "Rüya Kültürü Ve Hadisçi Karizması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. VI, s. 3, 2006
- Tekineş, Ayhan, "Muhtelifü'l-Hadîs", *DİA*, c. XXXI, İstanbul, 2006.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara, 2012.
- Yaman, Ahmet "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", *Marife: Bilimsel Birikim*, 2004, c. IV, sayı: 2.
- Yıldırım, Enbiya, "Hadislerin Teâruzunda Amidi'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Uluslararası Seyfuddin Amidi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2009.

- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî haberi men gaber*, I-IV, nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-Âlâm*, LIII, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1992.
- Ziriklî, Hayreddin, *A'lam, I-VIII, Dâru'l-ilm*, 15. Baskı, Beyrut, 2002.